

SZ. I. Ö Z S E G O V :

Az orosz nyelvfejlődés alapvonásai a szovjet

korszakban.

"Fontos megértenünk, - mondta Lenin 1917. márciusában, - hogy forradalmi időkben az objektív helyzet éppoly gyorsan és hirtelen változik, mint amilyen gyorsan általában az élet folyik!"¹

Valóban, forradalmi időkben a társadalmi válságok és a szociális haladás korában a társadalmi életet mindig megfeszített és gyorsított iramu fejlődés jellemzi. Ezek a korszakok mérőföldkövek a nép történetében és a nyelv történetében is sajátos nyomokat hagynak, mivel a nyelv, mint társadalmi jelenség, - mondja Sztálin elvtárs - "közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, a termeléstől az alapig, az alaptól a felépitményig. Eppen ezért a nyelv egyszerre és közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat, nem várja meg az alapan bekövetkező változásokat."² Ezért a nyelv működési köre csaknem határtalan, s ezért érthető az is, hogy a nyelv a társadalmi élet intenzivebb fejlődési időszakában gyorsabban fejlődik. Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkái megállapították a nyelvfejlődés általános törvényszerűségeit és kimutatták, hogy a nyelv egyes szektorai egyenetlenül fejlődnek: egyrészt, hogy a nyelvtani rendszer és az alapszókinccs igen szilárd, másrészt, hogy a szótári szókészlet mennyire mozgékony. Érthető tehát, hogy a nyelv különféle ágaiban végbemenő fejlődés intenzitása a társadalmi élet válságos időszakában sem egyforma.

Az orosz nyelv egész története, amennyiben helyesen ismerjük a nyelvi tényeket és a nép történetének tényeit, élénk bizonyítéka ennek. Így pl. az orosz nemzet kialakulásának forrásainál, az oroszországi kapitalizmus hajnalán, a "földesurak és kereskedők államának" megszilárdulása időszakában /I. Péter idején/, az egész nép által használt orosz nyelv /obscsenarodnij jazik/ olyan változásokon ment át, amelyek feltűnően éles válaszvonalat húztak a nyelv történetének új időszaka és múltja közé. Ezek a változások a következők voltak: a/ az előző időszakhoz képest rendkívül erősen folyt a nyelv megtisztítása mindennemű csökevényes, elavult elemtől; b/ a nyelv sok régi elemét ismét használták; c/ a társadalmi élet fejlődésének szükségleteivel kapcsolatban az egész nép által beszélt nyelvbe erőteljesen bevonták az új szavakat, többek közt az idegen szavakat is.

Ez az éles határvonal azonban egyáltalán nem vezetett a nyelv új és elmult állapotának, a Nagy Péter-korabeli és a Nagy Péter-előtti állapotnak a szétszakadására. A nyelv strukturája, mely a korok folyamán jött létre és fejlődött ki, nevezetesen a nyelv nyelvtani rendszere és alapszókinccse, minden főbb vonásában megmaradt, és megszabta a nyelv továbbfejlődését, valamint az új minőség felhalmozódó elemeinek sajátosságát. Azok az elképzelések, amelyek az orosz nyelvnek Nagy Péter korában bekövetkezett töréséről beszélnek /ez persze nem felel meg a valóságnak/, gyakran sugalmaznak

tulzott elképzeléseket az idegennyelvi behatás szerepéről, főképen a szókölcsonzések terén. Az orosz nyelv további története azonban azt bizonyítja, hogy a szókölcsonzések túlnyomó többsége a társadalom felső rétegei által beszélt zsargon-nyelvnek voltak a sajátos jelenségei. Hiszen még e kor emléke, az 1731-ből származó latin-német-orosz szótár is orosz részében azt mutatja, hogy az orosz nemzeti nyelvnek igen gazdag eszközei vannak a legváltozatosabb fogalmak visszaadására.

Nem kevésbé jelentős utat tett meg az orosz nyelv a tőkés viszonyok megszilárdulásának és a demokratikus forradalmi mozgalom növekedésének időszakában is. Tökéletesedik és köznyelvvé válik a nyelvtani szabályok sok élőbeszédbeli válfaja. A technika fejlődése, az eredeti orosz tudomány felvirágzása, a társadalmi viszonyok bonyolódása és a szociális ellentétek kiéleződése a szótári szókészletnek a közelmulthoz képest páratlan gyarapodására és - ami a kor szempontjából különösen lényeges - a stílusok új differenciálódására vezetett. Így, Belinszkijnek és Csernisevszkijnek, a két forradalmi demokratának az alkotásaiban megszületik az a tudományos stílus és publicisztikai próza, amelynek a talaján később a bolsevik beszédstílus kihajtott. De a nyelv öröklődő része a nyelv fejlődése során ebben a korban is megmaradt: a nyelv strukturája, a nyelv alapszókinccse és nyelvtani rendszere - fejlődve és tökéletesedve - töretlenül megőrződött.

Az persze érthető, hogy korunk, a szovjet korszak, a nyelvfejlődés ütemét illetően kivételes helyet foglal el. A világ legnagyobb szocialista forradalma, amely rövid időn belül elsöpörte a régi alapot felépítményével együtt, azt a bonyolult feladatot tűzte a nép elé, hogy végérvényesen kizdi a régi társadalom minden csökevényét és a nép elé tűzte azt a nem kevésbé bonyolult feladatot is, hogy az új, szocialista társadalmat felépítse. Ezek a feladatok a társadalmi élet szokatlanul gyors, erőteljes, megfeszített ütemét is meghatározták. A társadalmi élet fejlődésének üteme meghatározta a nyelv fejlődésének a maga szempontjából szintén erőteljes és megfeszített ütemét.

A kortársakat már a forradalom első éveiben lenyűgözte a nyelv erőteljes gyarapodása - a beszélt nyelvben, a szépirodalomban, a szónokok nyelvében és a publicisztikában egyaránt. A szótári szókészlet feltartóztatathatatlanul bővült. Az új szavaknak egész légiója támadt, s ezeket az új szavakat az orosz szóképzés szabályai szerint képezték. Megjelent a szavaknak egy új nyelvtani osztálya: a szóösszevonásoké /slozsnozkraščionnie szlova/. Sok idegen szót kiemeltek az orosz nyelv passzív szókészletéből és - új jelentésben - ismét használni kezdték őket. A népi nyelvjárásek mélyéből, a szakmai zsargonokból a szavak kiléptek a köznyelv széles országutjára. A szépirodalomban felvirágzik az egyéni szóalkotás; új szavak jelennek meg, a köznyelv számára szokatlanul újak, noha a köznyelv nyelvtani mintái alapján és gyakran a nép által használt szavaknak az anyagából és analógiája szerint alkották meg őket. Ezek a stilisztikai színezetüket tekintve rendszerint erőteljesen érzelmi telítettségű szavak a szerzők elgondolása szerint arra voltak hivatva, hogy a lehető legkifejezőbb jellegzetességgel szolgálják az új valóságot és az új embereket. Ezek az elgondolások - akkoriban reálisnak tartották őket, de lényegükben valójában a naturalizmust képviselték - néha olyan vulgarizmusokkal és egyéb lexikai elemekkel zsufolták tele az író nyelvét is és a cselekvő személyek nyelvét is,

amelyeket gyakran nem a munkások és parasztok össznépi nyelvének élenjáró, haladó elemei jellemeztek, hanem a lakosság elmaradott rétegeinek olyan nyelvi elemei, amelyek a cárizmus korának csökevényeiként maradtak meg. A korabeliek, akiket lenyűgöztek a nyelvi újítások nagyszerű méretei, nem hagyhatták szó nélkül a társadalmi életnek ezt a fontos jelenségét. Szemünk láttára zajlottak le az új nyelvi jelenségek elemzésére irányuló első kísérletek és a nyelvfejlődés kérdései körül brosurákban, folyóiratokban és napilapokban folyó élénk viták. Számunkra ezek az elemző és kutató kísérletek ma már csak annyiban jelentősek, amennyiben lerögzítették a nyelvi tényeket és a kortársak viszonyát ezekhez a nyelvi tényekhez.

Ennek az időnek a tudományos kutatásai nem nyugodtak szilárd módszertani alapokon, vagy pedig a nyugateurópai nyelvészek munkáira támaszkodtak, s ezért nem jártak nagyobb s megtermékenyítő eredményekkel. Különös figyelmet fordítottak az akkor leginkább szembeűnő nyelvi jelenségekre: a szóösszevonásokat, az átvett idegen szavakat, az irodalmi nyelv szabályainak megszegését, a vulgarizmusokat és a szargon-szókat tanulmányozták, mindazt, amivel meg-alapozhatták a nyelvről adott rappista, vulgarizáló jellemzést, amely szerint mintha a nyelv forradalmi törést szenvedett volna. Ezek az elképzelések részben P.Lafargue-nak arra a tételére is visszavezethetők, amely szerint a francia nyelvben "1789 és 1794 között hirtelen nyelvi forradalom ment végbe". A nyelvben végbe-menő változásokat egy szintre helyezték az alap és felépítmény forradalmi változásaival. "A szókészlet, elsősorban a szókészlet - írta K.N. Gyerzsavin "Borba klasszov i partij v jazike velikoj Francuzkoj revoljuciji" /Az osztályok és pártok harca a nagy Francia Forradalom nyelvében/ c. munkájában - nem kevésbé komoly újításoknak volt alávetve, mint a polgári jogrend, a pénzforgalom vagy a hadszervezet rendszere."³ De az ehhez hasonló vélemények arról, hogy a nyelvben időnként bizonyos ugrások történnek, az empirista általánosítások jellegét viselték magukon, amelyeknek nincs szilárd, módszertanilag tisztázott alapjuk.

A huszas évek közepén N.J.Marr akadémikus ilyen "elméleti" alapot is próbált teremteni és hosszú időre meggátolt minden olyan kísérletet, amely a modern orosz nyelvfejlődés törvényszerűségeit az ugynevezett "új nyelvelmélet" keretein kívül kívánta vizsgálni.

Marr akadémikus vulgarizálta a marxista-leninista filozófia alap-tételeit is, kidolgozta a saját "tanát" arról, hogy a nyelv fel-építmény s hogy minden nyelv osztályjellegű. Ismeretes, hogy meg-állapításait nem csupán a paleontológiára és a történelem-előtti korokra korlátozta /noha egyedül ezeket ismerte/. Marr ezeket a tévtanokat a jelenkorra is kiterjesztette, mivel ahogy akkoriban mondták, a "nyelvi építés" kérdéseivel is foglalkozott és súlyos csapást mért az orosz nyelvtudományra, sőt nem is csak egyedül az orosz nyelvtudományra. Milyen tudományos termést hozhattak azok a tudományos tételei, amelyek szerint az alap és a felépítmények átalakulásával átalakul a nyelv is? "A jelenkor - írta Marr - nem csupán a múlt elméleti tagadása, hanem gyakorlatilag a múlt diametrális ellentéte: új világépítés ... A benne kibontakozó éles osztályharc folyamatában maguk az építők is átalakulnak ... Átalakul a világnézet, a gondolkodás, átalakulnak a logikai ka-tegóriák, a gondolkodás technikája, átalakul a nyelv..."⁴

A "világ"-távlatok arra vezették Marrrt, hogy a tudományos elem-zés helyett a nyelv átalakulásának vulgáris-szociológiai módon

elképzelte módjairól beszéljen. "Az emberiség megteremtette a maga nyelvét, - írja - és az élet és életmód valóban új társadalmi formáinak megjelenésekor a gondolkodás új feltételeinek megfelelően át is alakítja azt."⁵ Marr szüntelenül tovább fejlesztette a maga elméletét a nyelv "ugrásszerű", "robbanásszerű" fejlődéséről. "A nyelvben történő ugrások, melyeket az anyagi alap ugrásai határoznak meg, olyan hatalmasak, olyan óriásiak az ugrások nyomán beálló változásokat tekintve, hogy az új nemzedékek nyelvi szempontból - azokhoz képest, akiktől származnak - úgy tűnnek fel, mintha egy másik világból jöttek volna."⁶

Az orosz nyelvben a forradalom után állítólag végbement "ugrásszerű változásokról" szóló elmélet nagy igyekezettel merített a Marr-idézetekből és Marr követői és tanítványai, miután a nyelvtudományban megteremtették az araksejevi rezsimit, féltékenyen vigyáztak arra, hogy ezeket az áltudományos dogmákat érvényesítsék az életben. Az eredmény a nyelvtudomány szégyenteljes pangása lett. Olyan kutatások, amelyek a modern orosz nyelvvel az új történelmi viszonyok közötti fejlődésének története szempontjából foglalkoztak volna, lényegében nem voltak. E korra igen jellemzők az egy ideig a marrizmus álláspontján álló L.P. Jakubinszkij prof. munkái, amelyeket a proletáriátus, a burzsoázia és a parasztság osztálynyelveiről, az irodalmi nyelvnek a kapitalizmusban meglévő osztálymegkötöttségéről írt. Még azt a kisszámú munkát is, ami a mai nyelv szóképzési változásainak kérdéseivel foglalkozik, átítatja a marrista frazeológia és az a törekvés, hogy a jelenkor élő jelenségeit a marrista dogmák skatulyáiba erőszakolják. A vitát közvetlenül megelőző munkák közül jellemző V.M. Nyikityin docens cikke, amelyben a marrizmus mérlegét állítja fel. Ebben a cikkben hemzsegnek az ilyen tételék: "A szovjet hatalom 30 éve alatt az orosz nyelvben nagy ugrások történtek" /101.1./ "Az új politikai, gazdasági és társadalmi alakulatok a nyelv gyökeres átalakulására vezettek" /u.o./ "Döntően átalakul a nyelv nyelvtani és stilisztikai rendszere" /102.1./ "Az új szavak meggyarapodása a mondatban gyökeres átalakulására, a stilisztikában, a nyelvtani szabályokban beállott változásokra vezetett és a frazeológia is megváltozott" /103.1./ Sőt keresztetett szavakra is bukkantak; nagyképi fontoskodásukban azokat a szavakat nevezték így, amelyekben az orosz tőhöz idegen eredetű képző járul, pl. hvosztyizm /uszálypolitika/, lisztazs /a könyvben lévő összes lapok száma/, znacsiszt /az, aki kitüntető jelvényt visel/ /118.1./.⁷ Hasztalan keresnénk ilyen ugrásokat, gyökeres átalakulásokat stb. /melyekről az efféle munkák regélnek/, nemcsak a mondatban, hanem a szóképzésben is. Az anyag ezt nem támasztja alá. A valóságnak a torzképét kaphatjuk csak meg, ha a nyelvszerkezet figyelembevétele nélkül csupán a nyelvfejlődés általános medréből kiszakított egyes elemeket tanulmányozunk.

V.V. Vinogradov akadémikus egy tanulmányában, amelyben a nyelvészet elmúlt pangási időszakát elemzi és többek között megemlíti, hogy hiányzanak az alapszókinccsel és a szótári szóképzéssel foglalkozó kutatások, helyesen jegyzi meg, hogy "a nyelvészeti kutatásnak ezek a területei, amelyek a huszas évek közepétől N.J. Marr paleontológiai elemes analizisének pergőtüzében álltak, a harmincas évek közepétől kezdve teljesen elhanyagolódtak és háttérbe szorultak az új nyelvelméletben. De ennek az egész kérdés-komplexumnak az új nyelvelmélet keretein túl történő kidolgozása, noha igen értékes és érzékelhető eredményekkel járt a lexicográfia elméletében és gyakorlatában, I.V. Sztálin munkáinak megjelenéséig nem nyugodott teljesen megbízható, egységes és helyes módszertani alapon."⁸

A nyelvről szóló sztálini tanítás megtisztította az utat a modern orosz nyelvfejlődés tanulmányozása, a nyelv fejlődésében végbemennő történelmi folyamatok helyes megértése számára. Leleplezi azt a hamis, áltudományos elméletet, hogy a nyelv felépítmény-kategória, feltárta, hogy az alap és felépítmény történelmi fejlődésének törvényszerűségeit átvinni a nyelvre - tudománytalan és történetellenes dolog. Leleplezte tehát a nyelvfejlődésben végbemennő "robbanásokról", "törésekről" szóló elméletet. "A marxizmus - tanítja Sztálin elvtárs - nem ismer el hirtelen robbanásokat a nyelv fejlődésében, nem ismeri el a meglévő nyelv hirtelen halálát és egy új nyelv hirtelen felépülését." ⁹ A nyelvet a felépítménytől eltérően, nem egyetlen alap hozza létre, hanem a korok folyamán a maga alapjait és felépítményeit változtató társadalom történetének egész menete. A nyelv "...a korszakok egész sorának terméke, amelyek folyamán kialakul, gazdagodik, fejlődik, csiszolódik. Ezért a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény." ¹⁰ Rendkívül fontosak Sztálin elvtárs utalásai a nyelv egyik minőségéből másik minőségbe való átmenetnek fejlődéstörvényeire. "Az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egycsapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján ment végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján." ¹¹ Az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása és a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála folyamán a nyelv strukturája /a nyelv nyelvtani rendszere és alapszókinca, vagyis a nyelv önállóságának, eredetiségének állandó fokmérője/ is kialakul és kialakul a nyelv mozgékonyabb része, a szótári szókészlet is. I.V.Sztálinnak a nyelv strukturájáról és szótári szókészletéről szóló tanítása feltárja azt, hogy a nyelv különféle területei minőségileg különfélék és hogy nem egyformán hajlamosak a változásokra, a nyelvfejlődés törvényszerűségét az új minőség elemeinek dialektikus felhalmozódása és a régi minőség elemeinek dialektikus elhalála folyamatában állapítja meg és olyan módszertani alapot nyújt nekünk, amelyre támaszkodva az orosz nyelvfejlődés minden folyamatát és nemcsak szókészleti, hanem nyelvtani és hangtani folyamatait is megérthetjük. A nyelvről szóló sztálini tanítás világánál új értelmet kap az aktív és passzív szókészlet fogalma, ami a mai nyelv szókészleti és stilisztikai rétegeinek megállapítása szempontjából igen fontos. Tudományos magyarázatot kapunk olyan nyelvi jelenségekre is, mint az, hogy némelyik új elem, amely a fejlődésnek egy bizonyos szakaszában keletkezett, a következő időszakban gyorsabban elhal, mint más régi elemek.

Nagy kárt okozott a nyelv osztályjellegét hirdető marrista elmélet is. Ez az elmélet a marxizmus zászlajával takaródzott és a szovjet nyelvtudományt a mai nyelv vizsgálata terén, a nyelvfejlődés társadalmi folyamatainak és e folyamatok részjelenségeinek megértésében egyaránt téves utra vezette. Sztálin elvtárs bebizonyította, hogy a nyelv osztályjellegére vonatkozóan kialakult elképzelések mennyire tudományellenesek és történelemellenesek. A társadalom tagjait, a társadalom osztályait - a tökéletes társadalomét is - az éles osztályharc ellenére a gazdasági élet minden szála összefűzi. A társadalmi termelés termelő tevékenysége lehetetlen a gondolatok kicserélése nélkül, az érintkezés olyan eszközök nélkül, amilyen a nyelv. "Ebből következik, - tanítja Sztálin elvtárs - hogy olyan nyelv nélkül, mely érthető a társadalom számára és közös annak tagjai számára, a társadalom megszűnik

termelni, felbomlik és megszűnik mint társadalom létezni."12. A nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, mindig közös és egységes volt a társadalom számára és egyenlő módon szolgálta a társadalom tagjait, függetlenül azok osztályhelyzetétől. A nyelv az egész nép számára közös. Ugyanakkor " ... az emberek, - tanítja Sztálin elvtárs, - az egyes társadalmi csoportok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányában. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reakényszeríteni saját szótárakat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket."13. Osztály-zsargonok, társadalmi zsargonok jönnek létre. A társadalmi csoportok, osztályok az egész nép által használt nyelv elemeit használják, de úgy, hogy saját szükségleteikhez szabják azokat, megváltoztatják a szavak és kifejezések jelentését, érzelmi színezetét, idegen szavakkal dobálódznak, vagy mint pl. az orosz arisztokraták, saját csoportszükségleteik számára konvencionális műszavakat gyártanak. Sztálin tanítása az egész nép által használt nyelvről és e nyelv kiágazásairól - a területi nyelvjárásokról, a társadalmi- és osztály-zsargonokról - olyan módszertani alapot ad nekünk, amelyre támaszkodva a jelenkor sok nyelvi jelenségét megérthetjük.

A sokféle társadalmi- és osztály-zsargon jelenléte a tőkés időszak egyik tipikus jelensége. A zsargonok nem fejlődhetnek önálló nyelvekké, mivel nincs külön strukturájuk - saját nyelvtani rendszerük és alapszókincsük, - de, mint az egész nép által használt nyelv kiágazásai, egyik-másik elemükkel néha táplálhatják az egész nép által használt nyelvet; ezek az elemek rendszerint az egész nép által használt nyelv fejlődéstörtvényeinek megfelelően jelentésbelileg és használatuk tekintetében átalakulnak. Így pl. a régi csavargó-nyelv szóhasználatából eredő közismert kifejezés, tyanuty ljamku /huzni a hevedert; az oroszban kb. az az értelme, mint a magyar "huzza az igát" kifejezésnek. - Ford./ a köznyelv keretei között most már eltűnt és a régi katonai szaknyelvből származó tyerety ljamku /dörzsölni a hevedert/ kifejezéssel kontaminálódott s éppen attól nyerte jelentés-tartalmát is. A podlij /alávaló/ szónak a feudális társadalmi viszonyok idején "társadalmilag alacsony soru", "nem nemes" jelentése volt, de a feudalizmus megszilárdulásának időszakában erkölcsi értékitéletet kifejező jelentést kapott, s ezt a jelentését napjainkig megtartotta. Vagy a bit /életmód/ szó, amit sok területi nyelvjárás ismer különféle konkrét jelentésben, de amely a maihoz közelálló általános jelentését a régi városi nyelvben szerezte, csak a XIX. században, a tőkés viszonyok megszilárdulása idején ment át a köznyelvbe és kapta meg végül mai általános jelentését.14

Az egész nép által használt nyelvről és e nyelv kiágazásairól szóló sztálini tanítás fényénél érthetővé válik a mai nyelv sok zsargon-eredetű jelenségének bonyolult sorsa: egyesek idejében elhaltak, mások mint elavult jelenségek élnek tovább rendszerint úgy, hogy új jelentéstani vagy stilisztikai szerepük van.

"A nyelv azoknak a társadalmi jelenségeknek a sorába tartozik, amelyek mindig működtek, amióta társadalom létezik, - tanítja Sztálin elvtárs A társadalmon kívül nincs nyelv. Azért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével - annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója."¹⁵

A szovjet társadalom, a szovjet állam a fejlődés bonyolult útját tette meg és ennek a fejlődésnek minden sajátága nyomot hagyott az orosz nyelvfejlődés útján is, mégpedig bonyolultan és a nyelv különféle területein nem egyformán.

Sztálin elvtárs 1939-ben, a Párt XVIII. kongresszusán meghatározta a szovjet társadalom és a szovjet állam fejlődésének korszakolása terén követendő alapelveket. A nyelvtörténész számára rendkívül fontos, hogy mélyen behatoljon egyfelől az Októberi Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok kiküszöböléséig terjedő időszaknak, másfelől annak az időszaknak egészen sajátos társadalmi életébe, amely a városi és falusi tökések elemek kiküszöbölésétől a mezőgazdaság szocialista rendszerének teljes győzelméig és az új Alkotmány törvénybeiktatásáig terjed, amelyben - 1929-től 1936-ig - nagy változások történtek a gazdasági életben és a szocialista termelési forma nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is osztatlanul diadalmaskodott, ami végső fokon társadalmunk osztályszerkezetének gyökeres átalakulására vezetett. Azok a nyelvi sajátosságok, amelyek a szovjet társadalmi fejlődésnek ebben a két időszakában jöttek létre, alapul szolgáltak a következő időszak nyelvi továbbfejlődésére, amelyben a szovjet társadalom áttért a kommunizmus építésére.

A társadalom anyagi kulturájának alapján jön létre és alakul ki a nép tág értelemben vett szellemi kulturája, világnézete, ideológiája. A nyelv történetének, a nyelvfejlődés törvényszerűségei feltárásának szempontjából ezért rendkívül fontos, hogy a népnek, a nép értelmiségének a fejlődésben és kialakulásban élenjáró minden kulturtényezőjét meghatározzuk. Hiszen az anyagi kultúra fejlődése is szorosan összefügg ezzel.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom legfőbb szervező ereje, a munkásosztály élgárdája, a Kommunista Párt azt a halaszthatatlan és elsőrendű fontosságú feladatot tűzte ki, hogy proletárkádereket kell nevelnünk, emelnünk kell a nép kulturális színvonalát.

A munkások és parasztok széleskörű bevonása a szovjet államgépzetbe, a mezőgazdasági építőmunkába, a pártmunkába és a szakszervezeti munkába kialakította a népi értelmiség első kádereit, akik a politikai élet porondján emelték műveltségi színvonalukat. A népből származó és a nép érdekeiért élő új kultur-emberek rétege volt ez. Szépirodalmunk megörökítette ezek arculatát, de ha tanulmányozzuk nagy embereink, tudósaink és hadvezéreink, pártvezetőink és ipari vezető embereink életrajzát, előttünk áll a népi értelmiség, a polgárháború hősiek éveiben kialakuló első káderek hiteles története. Ennek az értelmiségnek most már a második nemzedéke nő fel soraink között. Az új népi értelmiséggel vállvetve együttműködött a régi értelmiség legdemokratikusabb, legdolgosabb része is, azok, akik a forradalom első napjától kezdve a néphez csatlakoztak és követték a szovjet hatalmat.

A békés építésre való áttérés, amely biztosította a mezőgazdaság hatalmas fejlődését és a szocialista gazdaság felépítését, a népi értelmiség kialakulásának új fázisába vezetett át. Amíg a forradalom első éveiben az egyetemi hallgatók többsége a régi értelmiség gyermekeiből rekrutálódott, addig a következő években, a második időszakban, a Párt és a kormány által egymás után rendezett tanfolyamok révén /amelyek a munkásság nevelését igyekeztek minden eszközzel elősegíteni/, az egyetemek évről-évre növekvő létszámú hallgatóinak összetétele gyökeresen megváltozott. A hallgatók túlnyomó többségét munkások és parasztok alkotják. A népi értelmiséget, amely eszmei és politikai képzettségét rohamosan növeli és rohamosan gyűjti erejét, Sztálin elvtárs így jellemzi: "Fiatal emberek százezrei, a munkásság, a parasztság, a dolgozó értelmiség soraiból tödultak a főiskolákba, technikumokba és iskolák elvégzése után, kipótolták az értelmiség megritkult sorait. Friss vért öntöttek az értelmiségbe és új életre, szovjet-életre keltették. Saját képükre és hasonmásukra változtatták meg az értelmiség arculatát. A régi értelmiség maradványai teljesen elvegyültek az új, a szovjet-, a népi értelmiség tömegével. Ily módon új, szovjet-értelmiség jött létre, amelynek szoros kapcsolatai vannak a néppel és többségében kész arra, hogy szívvel és lélekkel szolgáljon neki.

Ennek eredményeképpen nagyszámú, új, a népből való szocialista értelmiségünk van, amely gyökerében eltér a régi polgári értelmiségtől, mind összetételét, mind pedig társadalom-politikai arculatát illetően."16

Értelmiségünk társadalmi és ideológiai egyöntetősége a nyelvben is visszatükröződött. Amikor a mai szovjet értelmiséget jellemezzük, beszédközben már régóta nem használjuk a "régi értelmiség" - "új értelmiség" szembeállítást. Ez az értelmiség már egységes. De a szocializmus teljes győzelme országunkban az értelmiség fogalmát is megváltoztatta. A dolgozók kommunista nevelése, valamennyi szovjet munkásnak, parasztnak és értelmiséginek a kommunizmus nagy eszméiben való nevelkedése, a kötelező általános elemi iskolai s utána az általános hétéves oktatás bevezetése, a technikai kiképzés széleskörű fejlesztése a szocialista iparban és mezőgazdaságban, a könyv, a sajtó és a művészet rendkívüli szerepe a dolgozók politikai és kulturális színvonalának emelésében, a dolgozó tömegek részvétele az állami és társadalmi élet minden formájában - mindez a történelemben páratlan, hatalmas kulturforradalomra vezetett.

A Párt lenini-sztálini politikája erős kézzel irányítja a szovjet társadalom gazdasági és kulturális fejlődését a kommunizmus felé. Egyre gyorsabb ütemben folyik a munkások és parasztok közötti osztálykülönbségek elmosódása a város és falu technikai és kulturális fejlődésszínvonalának közeledése következtében, folyik a szellemi és fizikai munka közötti határok elmosódása.

A szovjet társadalom egész fejlődési menete fokozatosan előkészítette a köznyelv új fejlődés-törvényeinek létrejöttét.

A szovjet társadalom fejlődésében beálló minden új szakasz meggyorsította azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a köznyelv irodalmi formája és a területi nyelvjárások között levő eltérések fokozatosan elmosódnak, és kiegyenlítődnek.

A helyi elszigetelődöttség kiküszöbölése, az egységes gazdasági alapra való átmenet, a szovjet társadalom ideológiai egysége és az új népi értelmiség kialakulása arra vezetett, hogy sem a nyelvjárásai elemek a köznyelvben, sem a köznyelv elemei a nyelvjárásokban nem egzotikus ritkaságok többé, mint a fejlődésnek a szocializmust megelőző viszonyai között.

A különbségek kiegyenlítődésének folyamata igen bonyolult. Ez mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy fokozatosan elhal minden, ami régi; ez a folyamat különösen a szocializmusnak országunkban való megerősödése óta figyelhető meg. A kolhoztermelés technikájának és formáinak gyökeres átalakulásával kapcsolatosan eltűnik a termelés nyelvjárásokként erősen differenciált régi paraszti terminológiája és fokozatosan helyébe lép az egész nyelv számára egységes új terminológia. Ezzel együtt elhal a helyi, a nyelvjárásokként rendszerint szintén igen differenciált s a műveltség és életmód régi formáival kapcsolatos szókészlet és ezt felváltja vagy kiegészíti a szocialista kultúra, a szocialista társadalmi és politikai viszonyok és a szocialista életmód köznyelvi szókinccse. Ide tartozik az a folyamat is, amelynek során a területi nyelvjárásokban eltűnnek a tájnyelvet a köznyelvtől megkülönböztető szinonim szavak; pl. a déli nyelvjárás skorogyity szavát a köznyelvben kiszorítja a boronovaty /boronálni/ szó, vagy az északi nyelvjárás oraty szavát a köznyelvi pahaty /szántani/ szó. Így a területi nyelvjárások szótári szókészlete fokozatosan összeolvad a köznyelv szótári szókészletével. Egyidejűleg megy végbe azoknak a kiejtésbeli vagy nyelvtani elemeknek a kiegyenlítődése is, amelyek vagy ellentétben állnak a köznyelvvvel, vagy nincs talajuk arra, hogy a köznyelvbe jussanak. Gondolok a cézés vagy ázás határozott kiszorulását elősegítő folyamatra, miközben az ózás egyre állandósultabbá válik. Az iskolának, a rádióknak és a sajtónak e kiegyenlítődési folyamatban óriási szerepe van.

A köznyelv irodalmi formájában, szókinccsbeli gazdagsága és nyelvtani normalizáltsága ellenére, továbbra is újabb nedveket szív magába a tájnyelvből. De a nyelvjárásai sajtóságok meghonosításának módszerei megváltoztak. Az új termelési formákat és a munkamegosztást rendszeresítő szocialista mezőgazdaságnak, valamint a gazdasági tevékenység egyéb ágainak nem volt megfelelő terminológiájuk. Az új, az egész nép számára közös műszavak megalkotásának forrása gyakran a helyi nyelvjárások szokásos szókészlete volt. A terminológia gazdagítása vagy azon a módon történik, hogy kész szavakat honosítanak meg, pl. : ogreh = olyan hely a szántóföldön, amit hanyagságból nem szántottak fel vagy nem vetettek be /most átvitt értelemben is előfordul: nemtörődömség, félmunka/ putyina = ívás, halfogás; vagy azon a módon, hogy a tájszavak alapján származékszókat alkotnak, pl.: propasnie kulturi /kapás növények; a propaska, propasek - feltört föld - tájszavakból/, tyerebilcsik /tiloló munkás; a tyerebity len - lent tilolni - tájnyelvi igéből/. Másfelől a népi tájszólások továbbra is gazdag forrásul szolgálnak az irodalmi nyelv, a szépirodalom nyelve számára, hogy kifejező erejű szókészleti eszközöket alkothasson. Gorkij alkotásainak és a nyelvjárásai sajtóságok külsőséges hatásvadászata elleni harcának közvetlen segítségével új módszer alakult ki a népi tájszólások szókészleti

és frazeológiai elemeinek a szépirodalmi nyelvbe való realista beágyazására. Ez a módszer jellemzi pl. olyan költőinket, mint A. Tvardovszkij, M. Iszakovszkij. A köznyelvnek és a nyelvjárásoknak a kölcsönhatása a nyelv egyéb területeire, a nyelvtanra, a kiejtésre is kiterjed. Itt azonban a köznyelv rendkívüli ellenállást fejt ki minden olyan helyi behatással szemben, ami ellentmondhat a köznyelv kialakulóban lévő szerkezetének. A nyelvtani rendszernek és a kiejtésmódnak csak azok az elemei hatolnak be a köznyelvbe, amelyek progresszív, egységesítő szerepet játszhatnak. Gondoljunk pl. arra a határozott törekvésre, hogy a kölcsönzavak idegen ejtésmódját korlátozzuk és hogy ezeket oroszosan szoktuk ejteni /rjenyegat és nem renegát; kankretno és nem konkretno/; gondoljunk a rvaty - rvatysza /szakitani - szakadni/ típusu igék multidejű alakjának hangsúlybeli egységesítésére, gondoljunk arra a törekvésre, hogy a himnű főnevek többes alanyesetének hangsúlyos a végződésű alakját minél szélesebb körben alkalmazzuk, stb.

Megváltozott a köznyelv és a nyelvjárások kölcsönhatásának formája is. Most már nem beszélhetünk a területi nyelvjárásoknak a köznyelvre kifejtett hatásáról. A köznyelv mai hordozói, a népi értelmiség tagjai, akik a köznyelv irodalmi szabályait elsajátították - tegnap még gyakran a területi nyelvjárásokat beszélték. Nyelvüket az irodalmi nyelv szabályaihoz mérve fokozatosan, észrevétlenül, lármás különködés nélkül beviszik a köznyelvbe a nép nyelvének eleven áramát. Eppen a mi időnkre illenek leginkább M. Gorkij jellemző szavai: az irodalmi nyelv nem más, mint a nagy írók kiművelte népi nyelv.

+ + +

A köznyelvet a köznyelv kiágazásaihoz, a társadalmi és osztályzsargonokhoz, a szaknyelvhez fűző kapcsolatok terén is megváltoztak a törvényszerűségek. Mostmár megszűnt a lehetősége annak, hogy társadalmi és osztályzsargonok létezhesse, keletkezhesse és fejlődjenek. Megsemmisültek a kizsákmányoló osztályok, társadalmunkban nincsenek osztályellentétek, amelyek más osztályok érdekeibe s az egész társadalom érdekeibe ütköző szűk, zárt, rendi- és osztályérdekeket szülnének. A társadalmi életben, a társadalmi viszonyok terén megszűnt mindennemű egyenlőtlenség. Nincs szükség arra, hogy a nyelvet szűk osztály-érdekekből használják. A zsargonok maradványait, bizonyos szavait és kifejezéseit a köznyelv csak a beszéd érzelmi és stilisztikai árnyalatainak - az iróniának, megvetésnek, stb. - visszaadására használja fel. Eltűntek a kispolgári-kereskedői, városi zsargonnak a szavai és kifejezései, amelyek rendszerint az irodalmi nyelv jelenségeinek sajtóságos transzformációi voltak.

A nyelv vulgarizálása ellen kibontakozó s a 30-as évek elején igen széleskörűvé vált, élénk társadalmi tiltakozás révén lehetővé vált hogy a köznyelvi használatból száműzzük a levitézlett városi tőkés elemek zsargonjainak maradványait.

De már a második időszak elején nyilvánvaló volt a köznyelvnek az a tendenciája, hogy saját szükségleteire felhasználja az elmúlt idők szakmai nyelvhasználatának egyes elemeit olyanformán, hogy azokat átalakítja. Vegyük pl. az obszluzsivaty /kiszolgálni/ igét

a mai általános jelentésében; ez a pincérek nyelvében előforduló sluzsity komu, obszluzsivaty kovo /kiszolgálni valakit/ igéből fejlődött ki, amellyel az ételnek a vendégek részére való felszolgálását jelölték. Vagy vegyük a naparnyik főnevet /olyan dolgozó, aki valakivel kettesben, párosan végzi a munkáját, mint pl. a mozdonyvezető és a fűtő, váltótárs egy műszakban; vö. Orosz-Magyar Műszaki Szótár - Ford./, amely szintén szakmnyelvi kifejezésből keletkezett /na paru rabotaty - valamely munkát kettesben végezní/.

Az új termelési formák kifejlődésével, a munkafolyamatok erős differenciálódásával kapcsolatosan gazdag szakmai terminológia születik. De ez a terminológia alapvetően különbözik a tőkés kor szakmnyelvének minden formájától. A kapitalizmusban a szakmai terminológia egy társadalmilag zárt csoport tulajdona, nálunk - a sajátos szükséglet szűk területéről kilépve, ha a társadalmi élet érdekei úgy kívánják, bármelyik pillanatban köznyelvvé válhat. A szakmai terminológia a köznyelv szempontjából való jelentősége és jellege szerint igen sokrétű. Vannak benne új származékszók is /viszotnyik - magassági repülőgép; szkorosztnyik - gyorsvágó; raszpilovka - bőrhasítás/ és általánosított jelentésű régi szavak is /guljaty - pihenni - szabadnak lenni a munkaszüneti napon - jelentésben; otgul - pihenőnap a túlórázás után/. A szakmai nyelv most egyike azoknak a forrásoknak, amelyek a köznyelv szótári szókészletét rendszeresen, következetesen táplálják, gazdagítják.

Továbbá. A tőkés rendszer viszonyai közt a városi dolgozó néptömegek nyelvhasználatának igen sok különleges sajátossága volt. Ezeknek a sajátosságoknak a köznyelvi alapjához bőven keveredtek nyelvjárási elemek s ezek sok esetben érintkezésbe kerültek a kispolgári-kereskedői zsargonnyelv elemeivel is. Ezenkívül, új lakosságnak a városokba nagymértékben való beköltözése szinte lehetetlen volt, ezért a városi nyelvben lényeges nyelvjárási különbségek keletkeztek. Most, a kulturforradalom és a szocialista termelési formák idején már nincs ellentmondás a széles városi tömegek mindennapi élő nyelve és a köznyelv, valamint a köznyelv irodalmi normái között. Más szóval, kedvező feltételek mellett a mindennapi élő nyelv sajátosságai könnyen bekerülhetnek a köznyelv irodalmi normái közé vagy mint stilisztikai eszközök használhatók fel /pl. a szépirodalomban, szónoki beszédben/. A mindennapi élő nyelvnek, az egyszerű emberek mai nyelvének /szovremennovo prosztorecsija/ sajátosságai -eredetüket tekintve - különbözők, de együttvéve a köznyelvnek egy egységes rétegét alkotják, amely az irodalmi normák mellett egyidejűleg megvan. E sajátosságokban - a nyelvi érintkezés szükségleteitől függően - a csaknem határtalan belső fejlődés, növekedés csirái rejlenek.

E sajátosságok révén lehetővé válik, hogy a köznyelv kifejezési eszközeiben bizonyos mértékig válogathassunk. Így pl. az élő beszédben gyakran használjuk - gyakrabban, mint az irodalmi nyelvben - a kicsinyített szavakat, mint különféle hangulatok, a megvetés, irónia, udvariaskodás, becézés kifejezésformáit. Ide tartozik az irodalmi nyelvben ritkán használt igeképzési formák alkalmazása /pl. a hvatanuty - megragadni - típusuaké/; az irodalmi nyelvben sokkal ritkábban használt névszóképzés, amely egész szó szerkezeteket helyettesít, pl.: szamopiszka - "szamopisuscсаja rucska" helyett /töltőtoll/; zacsotka - "zacsotnaja knyizska" helyett /index, leckekönyv/; zazsigalka - "zazsigatyelnaja bomba" helyett /öngyújtó/; grazsdanka - "grazsdanszkaja szluzsba, zszizny"

helyett /civil szolgálat, civil élet, szemben a katonai szolgálattal, katonai élettel/. Az efféle szavak kedvező körülmények között tartósan bekerülnek az irodalmi nyelvhasználatba; pl. zenyitka - "zenyitnoje orugyje" helyett /légvédelmi ágyu/. A mindennapi élő nyelvre jellemző, hogy igen gyakran használja - olykor jelentésbeli módosítással - az irodalmi nyelv szavait, továbbá a mindennapi érintkezés sajátos beszédformáit /kak zszizny? - hogy van?; privet - üdv!; scsasztljivo - minden jót/ és az események, jelenségek fesztelen, durva, baráti vagy le-kicsinylő jellemzésének szavait is.

+ + +

A szovjet nép nagy alkotó erőfeszítései, melyeket Kommunista Pártunk vezetésével a kommunizmus építésében kifejt, az a történelmi jelentőségű győzelem, amelyet a szovjet nép a Nagy Honvédő Háboruban aratott, az agresszorok és háborus gyujtogatók elleni harc, az egész világon folyó békeharc, amelyet a szovjet nép vezet - mindez lehetetlen, hogy ne hagyjon nyomot a nyelvben.

Az utóbbi tíz év alatt sokkal világosabban, mint az összes megelőző időszakban új törvények születnek a mai köznyelv használatában és főként a publicisztikai, szónoki és szépirodalmi nyelv stílusaiban, a múlt nyelvi örökségében. Régi szavak és kifejezések kerülnek a mai nyelv élő szövetébe, hogy különleges kifejező erőt kölcsönözzenek a nyelvnek, hogy kiemeljék a leírt jelenségeknek vagy a népre váró feladatoknak a fontosságát, jelentőségét, nagyszerűségét. Régi szavakat és kifejezéseket használnak negatív jelenségeknek a jellemzésére is, pl. az ellenség iránti megvetés kifejezésére. De a régi szavak és kifejezések - összetételüket tekintve - nem egyenlő értékűek. Egyesek az alapszókinccs vagy a szótári szókészlet régi rétegeihez tartoznak, a használatból kivészett régi elnevezések /pl. polon - fogság; polonyanka - fogoly; bitva - csata, /viadal/; vityaz - vitéz; na strazse - őrségen/. Ezeket csak bizonyos új szókapcsolatokban újítják fel /pl. v nyemeckom polonye - német fogságban; na sztrazse zakonnosztyi - a törvény őreként; szovetszkije vityazi - szovjet vitézek; Sztalingradszkaja bitva - a sztalingrádi csata/. Más szavaknak, amelyek a régi felépítmények viszonyai közt keletkeztek és a szocialista korszaktól idegen értelmi árnyalatokat fejeznek ki, megváltozott az értelme s új konkrét tartalommal telítődött meg /gyerzsava - hatalom; na altar otyecsesztva - a haza oltárán; grjaduscsij - jövendő; vojinsztvo - had; besszmertyije - halhatatlanság; besszmertnij - halhatatlan; nyeugaszimij - olthatatlan; nyerusimij - törhetetlen; gaszityel - oltó; glasataj - hírmondó/.

A tulajdonképeni régi szavak és kifejezések használata révén egész sereg régi szavakból alkotott új szókapcsolat keletkezett, s ezek jelentős mértékben gazdagítják a köznyelv, a közös irodalmi nyelv kifejezési eszközeit /szvjascsenaja objazannosztj - szent kötelesség; trudovoj podvig - munkahőstett; nyerusimaja druzsba narodov - a népek törhetetlen barátsága; besszmertnaja szlava - halhatatlan dicsőség/.

Emellett ugyancsak a mi társadalmi életviszonyaink tették lehetővé, hogy számos olyan régi műszó felelevenedjék, amely értelmi árnyalatát tekintve közömbösen viselkedett az őt létrehozó felépítménnyel szemben és amely terminológiai pontossága miatt /szó, nem pedig szókapcsolat/ alkalmas volt arra, hogy a szocialista állam viszonyai között, a mi időszakunkban is használják /gyirektor - igazgató; szovetnyik - tanácsos; minyisztr - miniszter; advokat - ügyvéd; szoldat - katona, a különféle katonai rangfokozatok elnevezései, stb./.

+ + +

A köznyelv fejlődésének új törvényszerűségei, amelyek a köznyelvi irodalmi forma funkcióinak kiszélesítésében, a köznyelvnek a területi nyelvjárásokkal, a szaknyelvvvel, az élő nyelvhasználattal való kapcsolatai jellegének megváltozásában és a múlt nyelvi örökségének újszerű felhasználásában nyilvánulnak meg, az orosz nyelv stilisztikai rendszerében végbemenő ismeretes változásokat is megszabták. Nem annyira az új stilisztikai alakzatokra gondolunk, mint inkább a szóképzési eszközök új elosztására ezeken az alakzatokon belül. Így jelentős mértékben kibővült az az általános szóképzés, amelyet a nyelvnek bármely válfajában használhatunk, anélkül, hogy különleges stilisztikai színezete lenne.

A köznyelvbe tömegével kerültek be szavak és kifejezések, amelyek a könnyelvnek, az értelmiség szóhasználatának sajátos tartozékai, sok szó pedig a passzív szókincsbe, az elavult szavak, kifejezések kategóriájába került. Sok speciális, szűk körben használatos műszó a mi társadalmi viszonyaink között szintén bekerül a köznyelvi szókincsbe, sok újonnan képzett műszó pedig máról-holnapra lett a köznyelv tulajdona. Sok olyan szó, amely az egyszerű nép nyelvének bélyegét viseli magán, vagy a helyi, tájnyelvi szavak közé tartozik, a stilisztikailag semleges színezetű szóképzést egészítette ki. Kifejlődött, különböző forrásokból kiégszült és gazdagodott az a szóállomány, amely a beszédnek magasztos, ünnepélyes jelleget ad. Megváltozott az egyszerű köznapi társalgási nyelv szóállománya, amelynek egy részét a semleges stilisztikai szókincs fogadta be. Jelentősen kibővült az érzelmet festő szókincs, mégpedig a népi szóképzés eszközeinek a felhasználása és a szóképzés azon rétegeinek jelentésbeli módosítása révén, amelyeket az elmúlt burzsoá világ negatív jelenségeinek jellemzésére, stb. szoktak használni. A nyelvtudomány soronlévő feladatai közé tartozik, hogy az orosz nyelv stilisztikai törvényszerűségeinek a szovjet korszakban végbemenő fejlődését tanulmányozza.

+ + +

A nyelv egyes területei közül a szóképzésben mentek végbe a legszembetűnőbb, legjellegzetesebb s a szovjet korszak orosz köznyelvét gazdagító - változások. "A nyelv, - tanítja Sztálin elvtárs - különösen szótári szóképzése, majdnem szakadatlan változás állapotában van. Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szótárának kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához.

És a nyelv, amely közvetlenül tükrözi ezeket a szükségleteket, új szavakkal egészíti ki szótárát, tökéletesíti nyelvtani rendszerét".¹⁷ Sztálin elvtárs ragyogóan elemezte az orosz nyelvnek a forradalmi időszak utáni általános helyzetét, s ez az elemzése szilárd módszertani alapul szolgál a kutatóknak. "Mi változott meg ez alatt az időszak alatt az orosz nyelvben? Megváltozott bizonyos mértékben az orosz nyelv szótári szókészlete, megváltozott olyan értelemben, hogy nagyszámu új szóval és kifejezéssel gyarapodott, amelyek az új szocialista termelés létrejöttével, az új állam, az új szocialista kultúra, az új közszellem, az új morál megjelenésével, végül a technika és a tudomány fejlődésével kapcsolatban keletkeztek; megváltozott sok szónak és kifejezésnek a jelentése, ezek új jelentést kaptak; kivészett a szótárból bizonyos számu elavult szó. Ami azonban az orosz nyelv alapszókincsét és nyelvtani rendszerét illeti, amelyek a nyelv alapját alkotják, ezek a kapitalista alap felszámolása után nemcsak hogy nem szűntek meg és nem cserélődtek fel új alapszókinccsel és új nyelvtani rendszerrel, hanem ellenkezőleg, épségben fennmaradtak, minden komolyabb változás nélkül - fennmaradtak éppen a mai orosz nyelv alapjaként."¹⁸

Mindazok a változások azonban, amelyek az orosz nyelvben a szovjet korszak alatt történtek, még egyszer hangsúlyozom, semmilyen törést sem okoztak a nyelvben. E változások megújították, gazdagították az orosz nyelv kifejezési eszközeit. Az orosz nyelv a fejlődés új fokára emelkedett. A szókészlet kibővülésének, egy csomó szó és kifejezés jelentésbeli módosulásának, az elavult szavak kivészésének a következménye az "erők új átcsoportosítása", a szavak új alkalmazása és használata lett. Megváltozott sok szónak /nemcsak a szótári szókészletből, hanem részben az alapszókincsből származó szónak/ a használata is. Olyan szavak, mint pl. faeke, cár ördög /amelyek ma is mindenki számára jól érthetők, mivel valamikor az alapszókincshez tartoztak/, kikerültek a nyelv aktív szókincséből. Másfelől, olyan szavak, mint pl. párt, kommunizmus, traktor, tartósan bekerültek az alapszókincsbe és a nyelv aktív elemei közé. A szavaknak az aktív és passzív készlet szempontjából történő új felosztása különösen a szótári szókészlet jelentős rétegeit érintette. A nyelv aktív és passzív szó- és kifejezés-készlete közötti viszonynak a megváltozása a nyelvfejlődés fontos tényezője. Az új frázis-kombinációk, a régi szavak új összetételei /v.ö. pl. krasznij komangvir - vörös, bolsevik parancsnok/, amelyek az új szükségleteket és a gondolkodás új arnyalatait tükrözik, szintén fontos tényezői a nyelvfejlődésnek.

A szovjet társadalmi fejlődés különféle időszakainak sajátosságai a szótári szókészlet fejlődésében és változásaiban is megtalálhatók.

Érthető, hogy a forradalom első éveit, a levert osztályok elleni harcnak és a szovjet rendszer megszilárdulásának éveit az jellemzi, hogy a régi államgépezettel és burzsoá életmóddal kapcsolatos szavak tömegesen feleslegessé váltak és átmentek a passzív szókincsbe. A régi intézmények, hivatali tisztségek, rangfokozatok, címek megszűnésével kapcsolatosan eltűnik a régi állami, adminisztrációs, törvénykezési, egyházi, pénzügyi, stb. terminológia; v.ö. pl.: gubernator /kormányzó/, gyepartement /minisztériumi osztály a régi Oroszországban/, gimnazija /gimnázium/, gorodovoj /városi rendőr/, ekzekutor /hivatalnok, irodák gazdasági ügyeit intéző tisztviselő a forradalom előtt/, sztolonacsalnyik /hivatali előljáró/, podarij /jobbágyadó/, akciz /fogyasztási

adó/, mescsanyin /kispolgár, filiszter/, glasznij /városi tanács-
tag/, bogagyelnja /szegényház/, prijut /kolduskalyiba/. Eltűnik a
tőkés rendszer társadalmi viszonyaival és életmódjával összefüggő
változatos szókészlet is; v.ö.pl.: prosenyije /kérvény/, proszi-
tyel /kérelmező/, obivatyel /nyárspolgár/, goszpozyn /ur/, barin
/birtokos ur/, guverner /házi nevelő/, inorogyec /nemorosz nép
tagja a cári Oroszországban/, priszluga /szolgálo, cselédlány/,
provincija /tartomány/, harcsevnya /vendégfogadó/, lakej /lakáj/.
Kivesznek a használatból a burzsoá és nemesi zsargon különleges
szavai /v.ö.pl. meszalliansz, nagyvilági, gáláns, uriember/, vagy
az intelligencia sajátos szólásai /v.ö.pl. az udvariassági formu-
lákat: parancsára, méltóztassék tudomásul venni, alázatos tisz-
teletem/. Ezek közül a szavak közül sokat a tőkés világhoz fűző-
dő viszonylatokban ma is használnak, de sok akkor vagy később új
érzelmi színezetet kapott, jelentésváltozáson ment át és iróni-
kus, lekicsinylő, rosszaló értelmi árnyalat tapadt hozzá, v.ö.
pl. lakáj, jobbágy /pejorativ jelentése az oroszban: talpryaló.-
Ford./. Az ilyen jelentésmódosulások gyökerei még a forradalom
előtti népi hagyományokba nyulnak vissza.

A megdöntött osztályok és az intervenciósok ellen folyó harcnak
ebben a szakaszában a katonai szaknyelv szavait is nagy mértékben
használják /pl.: roham, előrs, hadjárat, elővéd, a világforrada-
lom vezérkara, támadás a tőke ellen, igazodni valamihez, tüzet
nyitni, erősítést küldeni a védelemnek, menetirány/.

Egyidejűleg széles körben használják azokat az újonnan képzett új
szavakat is, amelyek az új állami, társadalmi, életmódbeli, ideo-
lógiai viszonyokat tükrözik. A munkafolyamatok differenciálódása,
a szakmák különféle technikai eljárásainak bonyolultsága, az embe-
rek egymáshoz való új viszonya a társadalomban - mindez a szovjet
társadalom növekedésével párhuzamosan a fejlődés minden szakaszán
új szavakban tükröződött vissza. A szovjet társadalom egyes fejlő-
dés-szakaszaiban egyre-másra keletkező új szavak osztályozásával
érdemes lenne külön foglalkozni. A tulajdonképpeni új szavak,
neológizmusok száma azonban az egész orosz szókészlethez képest
nem olyan nagy. Így pl. a D.N.Usakov szerkesztette orosz értelme-
ző szótárban, amely hozzávetőlegesen 90 ezer szót tartalmaz s
amely általánosságban helyesen tükrözi a valóságot, de természe-
tesen, ami az új szavak teljes összegyűjtését illeti, nem kimeri-
tő, ezernél valamivel több újonnan képzett szót találunk.

Az új szavak között sajátos csoportot alkotnak a szóösszevoná-
sok különféle típusai. Ennek a csoportnak a kialakulása még a for-
radalom előtti időszakokra esik. A pártéletben rendszerint rövidít-
ve használták a különféle összetett elnevezéseket /v.ö. KP - Köz-
ponti Bizottság; KV - Központi Vezetőség, stb./. Az első világhá-
ború alatt a nép a hadseregben megismerkedett a katonai szóhasz-
nálatba átment eredeti távirtdai és telefon-sürgönyi rövidítések-
kel, mint pl. komrot - komangyir roti /századparancsnok/, kombat -
komangyir bataljona /zászlóaljparancsnok/, nacsgyiv - nacsalnyik
gyiviziji /hadosztály-parancsnok/, stb. Ezek elterjedése főként
a forradalom első éveire esik. Mivel sokan visszaéltek velük, a
30-as évek elején a szovjet közvélemény szembefordult velük, és
szerepük a nyelvben most már jelentős mértékben korlátozódott.
Jellemző, hogy a 30-as évek közepe táján létrejött nagy állami in-
tézmények neveit nem lehet rövidíteni; gondoljunk pl. a miniszté-
riumok, legfelsőbb tanácsok elnevezéseire. Az intézmények rövidi-
tett nevei rövidségük miatt általában széles körben elterjednek,
de tisztán helyi jelentőségük van és az emberek, akik nem ismerik

az illető intézményt, gyakran nem értik, milyen nevet rejt az illető rövidítés. A köznyelvben főképpen a személyek, fogalmak, tárgyak, nem pedig az intézmények rövidített nevei maradnak meg, még hozzá tulnyomó részben a szóösszevonások /pomorfemnie szokrascsenyija/, nem pedig a betűszók /bukvennie szokrascsenyija/. Némelyikük, mint pl. fizkulturnij /testedző/, vuzovec /főiskolás/, nemcsak a szótári szókészletben honosodott meg tartósan, hanem az alapszókinésben is, mint pl. a kolhoz, szovhoz szavak. Megállapodottságuk oka az, hogy 1./ a rövidítések jelentésbelileg nem esnek egybe többé azzal a szóösszetétellel, amelyből származnak, vagy 2./ nincs azonos jelentésű nem rövidített megfelelőjük, vagy 3./ ezek a szavak maguk is rövidített szavakból erednek. Sok rövidítés a mindennapi beszédben annyira meghonosodott, hogy csaknem kiszorította a használatból azokat a szókapcsolatokat, amelyekből eredetileg képezték őket s amelyekkel jelentése folytán egybeesik, pl. agitpunkt /agitációs központ/, avtotranszport /gépkocsi karaván/, stb. Sok rövidítésnek az első elemei oly tartósan bekerültek a köznyelv szótári szókészletébe, hogy egy egészen sajátos réteget alkotnak benne, azoknak a szókészleti és alakítási elemeknek a rétegét, amelyek alakítási szempontból eredeti formájukkal elvesztették kapcsolatukat és alapul szolgálnak arra, hogy tucatjával képezzünk velük olyan szóösszevonás-szerű szavakat, amelyek mögött valójában nincs is reálisan lerövidíthető szókapcsolat. Ide tartoznak az afféle szó-morfémek, mint mozi, auto, és sok más.

A szóösszevonásokkal együtt széles körben elterjedtek az ilyen típusu, főleg melléknévi összetett szók /szlozsno-szoegyinyennie szlova/, amelyek igen szoros egységet, csaknem lexemát /lexikológiai egységet.- Ford./ alkotnak s külön gondolatárnyalatot tükröznek - mint: organizacionno-masszovij /tömegszervezeti/, planovo-predupregyityelnij /megelőző karbantartás, tervszerinti megelőző - preventív - javítás/, naucsno-isszledovatyelsz-kij /tudományos-kutató/, idejno-voszpitatyelnij /eszmeileg nevelő/, pártijno-proszvetyityelnij /partoktatási/, inzsenyerno-tehnyicsesz-kij /mérnöki-műszaki/, stb. Ez a réteg, amely társadalmi életünk bonyolultságát és sokrétűségét tükrözi vissza, korunk szótári szókészletének igen lényeges részét alkotja.

A régi szavak jelentésváltozásai különösen hozzájárultak a szovjet korszak orosz nyelvének gazdagításához. Az új jelentések igen plasztikusan mutatják korunk sajátos jelentéstani fejlődését. Egész társadalmi és politikai terminológiánk új, marxista-leninista tartalommal telítődött /v.ö. pl. párt, kommunizmus, nemzet, demokrácia, kozmopolitizmus, liberalizmus, objektivizmus, proletariátus és munkásosztály, patriotizmus, munka, verseny, felépítmény, alap/. A társadalmi és politikai terminológia első ízben V.I.Lenin és I.V.Sztálin műveiben kapott új jelentés-tartalmat. A szavak egész tömkelegének megváltozott a jelentése, metaforikus használatuk, új tárgyakra való alkalmazásuk, tágabb vagy szűkebb használatuk, stb. közben /v.ö. pl. előkelő, örökösödési, összehangolni, csatlakozni, leépíteni, szignálni, fokmérő, átfogni, tudatos, tudatára ébredni, találkozó, közéleti szereplő, pálya/. Sok új jelentésű szó a társadalmi viszonyok megváltozása folytán már az elavult szavak kategóriájába került; v.ö. pl. szmicska /szövetség, összetartás/, szpajka /szövetség, egybeforradás/, proszlojka /középosztály/.

A kutató számára csaknem észrevehetetlen uton-módon megy végbe ilyen vagy olyan körülmények között az elavult szavak és kifejezé-

sek kiszorítása új, vagy a nyelvben meglevő variánszerű szavakkal és kifejezésekkel; v.ö.pl. csitka /felolvasás/ cstyenyije helyett, ucsoba /tanulás/ az ucsenyije helyett, posiv /varrás/ a sitye helyett, zacsitaty /átolvasni/ a procsitaty helyett, sznyaty sz raboti /felmenteni a munka alól/ az uvolity helyett, ucstyitye /tanuljátok meg/ a primitye vo vnyimanyije /vegyétek figyelembe/ helyett. A szavaknak ezt a mozgását, a passzív és aktív szóképzlet közötti vándorlást, a szótárak rendszerint nem regisztrálják, noha ez a vándorlás is lényeges vonása a nyelvfejlődésnek.

A termelés, a technika fejlődése jelentős mértékben kiszélesítette a szókapcsolás lehetőségét /szárazföldi hadsereg, vakrepülés, légi gyalogság, légi vadász, földalatti vasut, földalatti előcsarnok/. Ezen a téren a szótári szóképzlet gazdagítására igen tág lehetőségek nyílnak.

Rendkívüli fejlődésnek indultak az új állandó szókapcsolatok, amelyek új gondolatáramlatokat, a valóság új viszonyait tükrözik /a teljesítmény ellenőrzése, becsület dolga, az új iránti érzék, háborús gyujtogatók, a növekedés üteme, a termelés tartalékai, üzemi ujtó, mestere valaminek, súlypont-kérdések, piaci hálózat, harci gép, megelégedni az elért eredményekkel, kicserélni a tapasztalatokat, megragadni a kezdeményezést/.

+ + +

I.V.Sztálin zseniális nyelvtudományi munkái szilárd módszertani alapot nyújtanak ahhoz, hogy további kutatásokat végezhesünk az orosz nyelv terén a társadalmi fejlődéssel kapcsolatosan. Ebben a tanulmányban megkíséreltük, hogy a szovjet időszak orosz szóképzlet-történetének néhány jelenségét általánosítsuk. Nagy munka vár még ránk ezen a téren: fel kell tárni a szovjet korszak orosz nyelvfejlődésének összes általános törvényszerűségeit, fel kell tárni a szovjet társadalmi fejlődés különböző időszakaiban végbemenő szótári szóképzleti változások törvényszerűségeit.

/Izvesztyija AN SZSZSZR, OJJa,
1951/1. 22-36.1./

J e g y z e t e k.

1. V.I.Lenin, Művei, 23.kötet, 322.l. /oroszul/.
2. I.V.Sztálin, Marksizmi voproszi jazikoznanyija /A marxizmus és nyelvtudomány kérdései/. Oroszul: Pravda kiadás, 1950.8.1. Magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány-néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 10-11.1.
3. Jazik i lityeratura. ILJazV kiadása, Leningrád 1927. 2.füzet, 2.l. /oroszul/.
4. N.J.Marr, Jazik i szovremennoszty /A nyelv és a jelenkor/, 8.l. /oroszul/.
5. N.J.Marr, Jafetyicseszka tyeorija /Jafetita elmélet/, 19.l. /oroszul/.
6. N.J.Marr, Jazik i szovremennoszty /A nyelv és a jelenkor/, 12.l. /oroszul/.
7. V.M.Nyikityin, Izmenyenyija leksziki v szovetszkij period /A szókészlet változásai a szovjet időszakban/. Megjelent az Ucsone zapiszki Rjazanszkovo pedagogicseszko insztyituta 1948/VI.füzetében /oroszul/.
8. V.V.Vinogradov, Znacsenyije rabot tovariscsa Sztalina dlja razvityija szovetszkovo jazikoznanyija /Sztálin elvtárs munkáinak jelentősége a szovjet nyelvtudomány fejlődésének szempontjából/. Akad.ped.nauk kiadása 1950.34.1. /oroszul/.
9. I.Sztálin, id.m. Oroszul: 23.l. Magyarul: 25.l.
10. U.o. Oroszul: 6.l. Magyarul: 9.l.
11. U.o. Oroszul: 23.l. Magyarul: 25.l.
12. U.o. Oroszul: 19.l. Magyarul: 21-22.l.
13. U.o. Oroszul: 10.l. Magyarul: 13.l.
14. V.ö. V.V.Vinogradov, Iz isztoriji lekszicseszkih vzajimootnosenyij russzkih govorov i lityeraturnovovo jazika /Az orosz tájszólások és az irodalmi nyelv lexikológiai kölcsönhatásainak történetéből/, 5.fejezet.- Bjulletyeny gyialektyicseszko sektora Insztyituta ruszkovo jazika, Moszkva-Leningrád 1949. 5.füzet, 96-101.l. /oroszul/.
15. I.Sztálin, id.m. Oroszul: 18.l. Magyarul: 21.l.
16. I.Sztálin, Voproszi lenyinyizma /A leninizmus kérdései/, 11.kiadás, 608.l. /oroszul/. Magyarul: Szikra 1950. 715.l.
17. I.Sztálin, id.m. Oroszul: 8-9.l. Magyarul: 11.l.
18. U.o. Oroszul: 4.l. Magyarul: 7.l.